

intézmények igazságosságát, illetve azt, hogy amennyire a körülmények szerint ez megíélhető, elfogadhatóan igazságosak. Ennélfogva hiba úgy érvelni a méltányosságként felfogott igazságossággal és általában a szerződéses elméletekkel szemben, hogy olyan következmények vannak, amelyek értelmében a polgárok kötelezettségek teljesítésével tartoznak azoknak az igazságtalan rezsimeknek, amelyek pedig csak kikényszerítettek vagy valamilyen kifinomultabb módon kicsikarták a hallgatóságos belenyugvást. Különösen Locke volt a céláblája ennek a hibás, a nélkülözhetetlen háttérfeltételeket figyelmen kívül hagyó bíráltnak.²⁸

A kötelezettségeket számos vonásuk megkülönbözteti a másféle erkölcsi követelményektől. Először is önkéntes cselekedetek eredményeként jönnek létre. Ez lehet kifejezett vagy hallgatóságos vállalás – például ígéret vagy megállapodás –, de lehet előnyök elfogadása is. Másodsor, a kötelezettségek tartalmát mindig egy intézmény, egy gyakorlat határozza meg; annak a szabályai írják körül, hogy mi a teendő. És végül kötelezettségekkel általában meghatározott egyéneknek tartozunk: azoknak, akikkel a kérdéses intézmény fenntartásában együttműködünk.²⁹ Vegyük e jellemzők példájaként annak a politikusnak a tevékenységét, aki közhivatatra pályázik és (ha nyer) közhivatalt tölt be egy alkotmányos rendszerben. Ténykedése azzal a kötelezettséggel jár, hogy teljesítenie kell hivatali kötelességeit. Kötelezettsége tartalmát ezek a kötelességek határozzák meg.

²⁸ Locke szerint hódítás, erőszak, jogtalanság nem ad jogot, bámmennyire „megpróbálják is széptürceni jogi formákkal, jogi ürügyekkel és a törvény nevével”. *Ertékezés a polgári kormányzatról*, 176., illetve 20. §, az idézetet lásd 53. o. (ford. Emdrefly Zoltán). Lásd Hanna Pitkin tanulmányát Locke-ról, amelynek lényegét elfogadom: „Obligation and Consent, 1” (Kötelezettség és beleegyezés, I. rész). *American Political Science Review*, 59. kötet, 1965, különösen 994–997. o.

²⁹ A kötelezettségek és a természetes kötelességek megkülönböztetéséhez a következő frásokból merítettem: H. L. A. Hart: „Legal and Moral Obligation” (Törvényes és erkölcsi kötelezettség). In *Essays in Moral Philosophy* (Tanulmányok az erkölcsi filozófia körében). Szerk. A. I. Melden. Seattle, 1958, University of Washington Press, 100–105. o.; C. H. Whiteley: „On Duties” (A kötelességek-ről). *Proceedings of the Aristotelian Society*, 53. kötet, 1952–1953. o.; valamint R. B. Brant: „The Concepts of Obligation and Duty” (A kötelezettség és a kötelesség fogalma). *Mind*, 73. kötet, 1964.

Itt nem az „erkölcsi kötelességek”, hanem bizonyos intézményi pozíciókkal járó feladatok és felelőségek értelmében beszélünk kötelességekről. Mindazonáltal meglehet, hogy valakinek történetesen erkölcsi (erkölcsi elvire épülő) okai vannak e kötelességek teljesítésére, például valaki a méltányosság elvéből következően köteles arra, hogy így tegyen. Annak, aki közhisztséget tölt be, ugyanígy kötelezettségei vannak polgártársaival szemben, akiknek támogatását és bizalmát keresse, és akikkel egy demokratikus társadalom vezetésén belül összefogott. Ugyanígy kötelezettségeket fogadunk el, amikor házasságot kötünk; és akkor is, amikor bírói, hivatali vagy más hatalmi pozícióra tesszünk szert. Kötelezettségeket szerzünk ígéret és hallgatóságos beleegyezés révén, de akkor is, amikor részt veszünk egy játékban, mert ebben az esetben kötelezettségünk a szabályos és sportemberhez méltó játék.

Mind ezeket a kötelezettségeket, úgy vélem, előírja a méltányosság elve. Van azonban két fontos eset, amikor ez némiképpen vitatható. Az egyik az állagpolgárokra, nem pedig mondjuk a tisztviselőkre vonatkozó politikai kötelezettség; a másik az ígéret megtartásának kötelezettsége. Az előbbi esetben nem világos, milyen tettet kíván a kötelezettség, és ki az, aki azt meg is tette. A polgároknak általában, úgy vélem, szigorú értelemben nincsenek politikai kötelezettségei. A második esetben maradjára szorult, hogy miként keletkeznek megbízásos kötelezettségek egy igazságos gyakorlat előnyeinek felhasználásából. Ebben az esetben közlelebbről szemügyre kell vennünk a kérdéses gyakorlat jellegét. Ám ezeket a kérdéseket majd máshol tárgyalom (51–52.S.).

19. § ELVEK AZ EGYÉNEK SZÁMÁRA – A TERMÉSZETES KÖTELESSÉGEK

Amíg az összes kötelezettségre a méltányosság elve ad magyarázatot, addig a természetes kötelességeknek sok pozitív és negatív fajtája van. Nem kísérlem meg a levezetést két egy közös elvből. Az egyszerűnek ez a hiánya azzal a bevallott kockázattal jár, hogy túl sok teher hárul az elsőbbségi szabályokra, de ettől a nehézségtől el kell tekintenem. Természetes kötelesség például, hogy amennyiben túl nagy kockázat vagy áldozat válik

lálása nélkül megtehetjük, segítségünk azon, aki szükségset szenved vagy bajba került; hogy ne károsítsunk vagy ne sebesítsunk meg másokat; hogy ne okozzunk másoknak indokolatlanul szenvedést. Az első, a kölcsönös segítségnyújtás kötelessége pozitív kötelesség, amennyiben itt mások számára valami jót kell tennünk; az utolsó kettő viszont negatív kötelesség, mivel ezek azt kívánják, hogy ne tegyünk meg valamit, ami rossz. A pozitív és a negatív kötelességek megkülönböztetését sok esetben egyértelműnek érezzük, gyakran azonban ingathag alapon áll. Én egyáltalán nem hangsúlyozom ezt a különbséget. A megkülönböztetésnek csak az elsőbbség problémájával kapcsolatban van jelentősége, mivel az a nézet, hogy amikor a megkülönböztetés világos, a negatív kötelességek fontosabbak a pozitívaknál, meggyőzőőnek látszik. Ám ezt a kérdést itt nem vizsgálom meg.

Ellentétben a kötelezettségekkel, a természetes kötelességeket az jellemzi, hogy önkéntes cselekedeteinktől függetlenül vonatkoznak ránk. Továbbá nincsenek szűkségképpen kapcsolásban valamilyen intézménnyel vagy társadalmi gyakorlattal, s tartalmukat általában nem a társadalmi berendezkedés ilyen szabályai határozzák meg. Így természetes kötelességünk, hogy ne legyünk kegyetlenek, hogy segítsünk másokon, akár elköteleztük magunkat az ilyen cselekedetek mellett, akár nem. Ilyenkor nem védekezhetünk vagy mentegőzhetünk azzal: mi nem ígértük meg, hogy nem leszünk kegyetlenek vagy bosszúállók, vagy hogy majd segítünk másokon. Sőt, az az ígélet például, hogy nem ölünk meg senkit, rendes körülmények között annyira felesleges, hogy nevétségének is hat, és hibás elgondolás, hogy ezzel olyan erkölcsi követelményt alapoztunk meg, ami kerülhet sor, má ha egyáltalán van értelme, amikor valakinek sajátos okokból jogában áll ölni, mondjuk egy igazságos háború során felmerülő helyzetben. A természetes kötelességek egy további vonása, hogy személyek között állnak fenn, tekintet nélkül intézménybeli viszonyaira. Ezek mindenkire mint egyenlő erkölcsi személyre vonatkoznak. Ebben az értelemben a természetes kötelességek teljesítésével általában a személyeknek tartozunk, és nem csupán meghatározott egyéneknek, akik mondjuk együttműködnek velünk egy adott társadalmi intézményben. Ez a vonás kiváltképp érzékelleti, hogy jól illik ide a

„természetes” jelző. A nemzetközi jog egyik célja az, hogy az államok magatartásában elismeresse ezeket a kötelességeket. Ez különösen fontos a háborúban alkalmazható eszközök korlátozását tekintve; feltevé, hogy legalábbis bizonyos körülmények között az önvédelmi háború igazolható (58. §).

A méltányosságként felfogott igazságosság nézőpontjából az igazságosság kötelessége alapvető természetes kötelesség. Ez a kötelesség azt kívánja tőlünk, hogy támogassuk a meglévő igazságos intézményeket és segítsük rák vonatkozó előírásaikat. Továbbá arra készítet, hogy segítségünk kialakítani új igazságos intézményeket, legalábbis amikor nem kell túl nagy árat fizetnünk érte. Így ha a társadalom alapvető szervezete igazságos – vagy legalábbis annyira igazságos, amennyire az adott körülmények között elvárható –, akkor mindenkinek természetes kötelessége, hogy megergye a magáét ebben a rendszerben. Ezek az intézmények mindenkit erre köteleznek, függetlenül az önkéntes – szavakkal vagy hallgatólagosan vállalt – cselekedetek végrehajtásától. Így még ha a természetes kötelességek elveit egy szerződéses nézőponthól vezetjük is le, ezek alkalmazása nem feltétlenül előzetesen kifejezett vagy hallgatólagos beleegyezést. Az egyénekre vonatkozó elvek azok lesznek, amelyeket – ahogy az intézményeket meghatározó elvek esetén – a felek az eredeti helyzetben jóváhagyának. Ezeket az elveket úgy kell felfognunk, mint egy puszta elgondolt megergyezés eredményeit. Ha úgy vannak kialakítva, hogy alkalmazásuknak nem előfeltétele a beleegyezést kifejező vagy másféle elkötelezettség, akkor feltétlen kötelességek. Azt, hogy a kötelezettségek miért függnék önkéntes cselekedetektől, a méltányosság elvének e feltevelt kimondó második része tisztázza. Ennek semmi köze a méltányosságként felfogott igazságosság szerződéses jellegéhez.³⁰ Valójában ha egyszer már rendelkezésünkre

³⁰ Készenllet tartozom Robert Amdurnak e szempontok megvilágításáért. Ezek az álláspontokra vonatkozóan, amelyek kizárólag beleegyezést mutató cselekedetekből származtatják a politikai köteleket, lásd Michael Walzer: *Obligations: Essays on Disobedience, War, and Citizenship* (Kötelezettségek – az engedelmességről, a háborúról és a polgári státusról szóló tanulmányok), Cambridge, Mass., 1970, Harvard University Press, különösen a ix–xvi, a 7–10. és a 18–21. o. valamint az V. fejezet; továbbá Joseph Tussman: *Obligation and the Body Politic* (A kötelezettség és az államtész), New York, 1960, Oxford University

áll az elvek teljes sora, a helyes teljes felfogása, egyszerűen elfelejtkezhetünk az eredeti helyzet gondolatáról, és úgy használjuk ezeket az elveket, ahogy bármely más elvet használhánk.

Nincs semmi következtetés, vagy akár csak meglepő abban a tényben, hogy a méltányosságként felfogott igazságosság megengedi a feltétlen elveket. Csak azt kell bizonyítania, hogy a felek az eredeti helyzetben olyan természetes kötelesegeket meghatározó elvekben értenének egyet, amelyek az adott megfogalmazásban feltétlenül érvényesek. Meg kell jegyeznünk, hogy mivel a méltányosság elve megalapozhatja a fennálló igazságos intézményekhez fűződő kötelekeket, az abból eredő kötelezettségek alátámaszthatják a már meglévő, az igazságosság természetes kötelesegeiből származó kötöttséget. Így módon az embernek egyszerre lehet természetes kötelesege és kötelezettsége, hogy engedelmeskedjen egy intézménynek, s tegye meg a magáét azon belül. Azt kell itt megfigyelnünk, hogy politikai intézmények különböző módokon köthetnek magukhoz valakit. A legtöbbször az igazságosság természetes kötelesege az alapvetőbb, hiszen ez a polgárokat általában kötelezi, és önkéntes cselekedetek nélkül is fennáll. A méltányosság elve viszont csak azokat kötelezi, akik mondjuk közhivatalt viselnek, vagy akik jobb helyzetüknek köszönhetően elérhetik céljaikat a rendszeren belül. A *noblesse oblige* egyik jelentése tehát az, hogy akiket egy igazságos berendezkedés kiváltságokban részesít, valószerűleg elismerik, hogy ezáltal olyan kötelezettségekre tettek szert, amelyek még szorosabban kötik őket a rendszerhez.

Az egyénekre vonatkozó elvek másik fajtájára csak röviden térjek ki. Mert bár a megengedett dolgok osztálya nem jelentéktelen, vizsgálódásainkat a társadalmi igazságosság elméletére kell korlátoznom. Mindamellet megiegyezhetjük, hogy ha már a felek kiválasztották a követelményeket meghatározó összes

Press. Az utóbbihoz lásd Hanna Pitkin: „Obligation and Consent I” 997. skk. A beleegyezés elmélet kérdéséhez Pitkin fejegései mellett lásd meg Alan Gewirth: „Political Justice” (Politikai igazságosság). In R. B. Brandt (szerk.): *Social Justice* (Társadalmi igazságosság). Englewood Cliffs, N. J., 1962. Prentice-Hall, Inc., 128–141. o. és J. P. Plamenatz: *Consent, Freedom, and Political Obligation* (Beleegyezés, szabadság, politikai kötelezettség). 2. kiadás. London, 1968. Oxford University Press.

elvet, a megengedett dolgok meghatározását nem kell külön jóváhagyniuk. Ezek ugyanis olyan dolgok, amelyeket szabadon megtehetünk, vagy amelyekről szabadon tartózkodhatunk. Az ilyen cselekedet nem sért meg kötelezettséget vagy természetes köteleseget. Amikor valaki a megengedett dolgokat vizsgálja, ezt azért teszi, hogy kiemelje közülük az erkölcsileg lényegesen kötelezettségekhöz. Számos ilyen cselekedet erkölcsileg semleges vagy érdektelen. Am a megengedett dolgok között ott van a kötelesegen túli cselekedetek érdekes osztálya is. Ezek a jákarrat és az irgalom, a hősieség és az önteláldozás cselekedetei. Ezeket jó megtennünk, de nem köteleesség vagy kötelezettség. A kötelesegen túli cselekedeteket nem várják el tőlünk, habár rendszerint csak azért, mert túl nagy áldozattal vagy kockázattal járnak a cselekvőre nézve. Aki megtesz valamilyen kötelesegen túli cselekedetet, az nem hívja segítségül azokat a mentesítő körülményeket, amelyeket a természetes kötelesegek lehetővé tesznek. Hiszen amíg egy könnyen végrehajtható jelentős jótett természetes kötelesegtünk, addig mentesülünk e kötelesegen alól, amikor komoly árat kellene fizetnünk érte. A kötelesegen túli cselekedetek olyan kérdéseket vetnek fel, amelyek rendkívül fontosak az etikai elmélet számára. Első pillanatra is látszik például, hogy a haszonelvű álláspont képtelen megmagyarázni ezeket. Eszerint amikor az előnyök együttes összege meghaladja a többi lehetséges cselekedetből származó előnyöket, akkor úgy tünik, kötelesek vagyunk végrehajtani a mások javát nagymértékben szolgáló cselekedeteket, bármibe kerül is ez nekünk. Ebben az álláspontban nincs semmi olyasmi, ami a természetes kötelesegek megfogalmazásába foglalható mentesítő körülményekhez hasonlít. Így a hasznosság elve megkövetelhet olyan cselekedeteket, amelyeket a méltányosságként felfogott igazságosság kötelesegen túlírnak tekint. Am nem vizsgálom tovább e kérdést. A kötelesegen túli cselekedeteket csak a teljesség kedvéért említettem meg. Most hozzá kell látnunk a kinduló állapot értelmezéséhez.